

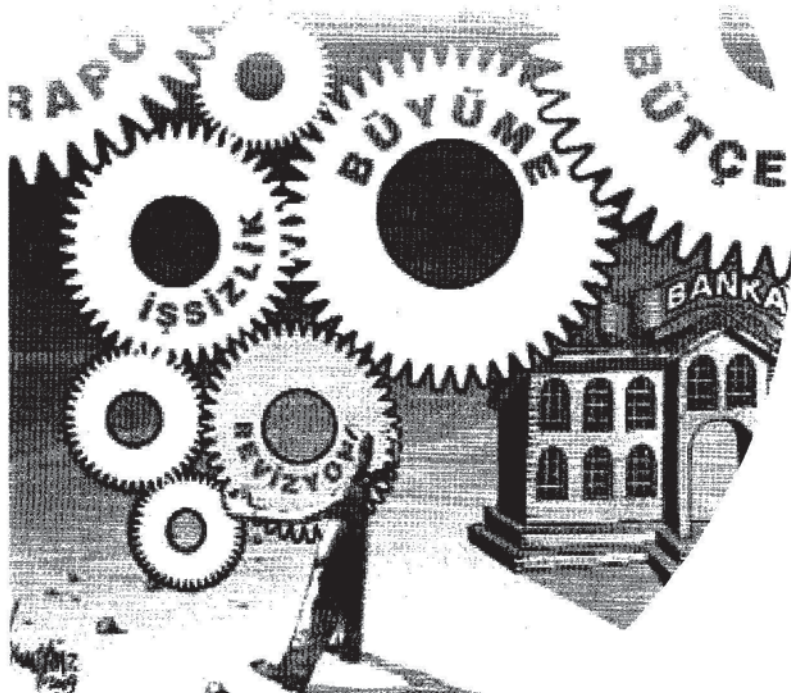
MUSTAFA ACAR

Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İktisat Bölümü

1. Giriş

Liberalizm özü itibariyle bir özgürlük felsefesi, özgürlük eksenli bir siyaset teorisi. Bireye öncelik veren, özgürlüğü değerler hiyerarşisinin en tepesine yerleştiren, insanın doğuştan getirdiği temel hak ve özgürlükleri önemseyen, bireyin hukukunun devletin organize gücü karşısında korunmasını öngören bir anlayıştır. “Hayat-hürriyet-mülkiyet” liberal felsefeyi özetleyen belki de en önemli düsturdur. “Hürriyet-adalet-barış” düsturu da bunu tamamlayan, liberalizmin son tahlilde özgürlüklerin korunmasını, adaletin tesisini ve barışın gerçekleştirilmesini öngören bir anlayış olduğunun yalın ifadesidir. Liberalizmin siyasi ve iktisadi olmak üzere iki önemli ayağından söz edilebilir.

Liberalizmin siyasi ayağını, siyasi özgürlüklerin korunması ve en üst düzeyde yaşanması oluşturmaktadır. Bunun öngördüğü siyasi düzen en iyi *liberal demokraside* ifadesini bulmaktadır. Demokrasi siyasi iktidarın barışçı yollardan ve halkın rızasına dayalı olarak el değiştirmesini mümkün kılarken, başına *liberal* sıfatı almış olan demokrasi, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını, devletin sınırlanmasını

ve sivil alanın genişletilmesini öngören bir siyasal sistemi ima etmektedir.

Liberalizmin iktisadi ayağını ise, bu yazının da konusunu teşkil eden, serbest piyasa ekonomisi oluşturmaktadır. *Klasik liberal iktisadi öğretisi* özel mülkiyet, tercih ve seçim özgürlüğü, rekabet, sınırlı devlet ve serbest ticaretten oluşan beş temel sütun üzerinde yükselmektedir. Serbest piyasa ekonomisi özel mülkiyet haklarının korunmasını, üretici ve tüketicinin elindeki kaynakları nereye harcaacağına bizzat kendisinin karar vermesini öngörmekte; rekabeti meşru bir kurum olarak kabul edip teşvik etmekte; devlet gücünün sınırlanmasını öngörmektedir. Nihayet liberal iktisadi doktrin, ticaretin serbest olmasını, bireylerin ürettiklerini serbestçe mübadele edebilme özgürlüğüne sahip olmasını temel bir düstur olarak kabul etmektedir.¹

Öte yandan İslâm dünyası ve liberalizm ilişkisi karmaşık bir tartışma konusudur. Liberalizmin ne olduğu ve liberal öğretilere karşı nasıl bir tavır takınmak gerektiği konusunda Müslüman dünyada kafaların bir hayli karışık olduğu bir vakiydir. Müslümanlar arasında liberalizmin özgürlükçü değerlerine sahip çıkmak gerektiğini savunanların da, buna şiddetle karşı çıkanların da bulunduğu, geniş bir yelpaze söz konusudur. Ancak son on yıllarda dünyada meydana gelen gelişmelere -Soğuk Savaşın bitmesi, küreselleşme süreci, müdahaleci sistemlerin başarısızlığına- kayıtsız kalamayacağımız için, liberalizm ve liberal politikaların Müslüman dünyanın da gündemini daha fazla işgal etmesi kaçınılmazdır.

Bu çerçevede bu yazıda, liberalizmin iktisadi modeli olarak serbest piyasa ekonomisi tartışılmaktadır. Önce piyasacı görüş ile kumandacı görüş arasındaki tarihsel gerilime değinilmektedir. Bunun ardından serbest piyasa modelinin temel kurumları olarak özel mülkiyet, tercih ve girişim özgürlüğü, rekabet, sınırlı devlet ve serbest ticaret irdelenmektedir. Son bölümde ise İslâm ve piyasa ekonomisinin uyumu, iki olgunun birbiriyle çatışma içinde olup olmadığı konusuna değinilmektedir.²

2. Liberalizmin İktisadi Modeli: Serbest Piyasa Ekonomisi

2.1. Piyasa ile Kumandacılık Arasındaki Tarihsel Gerilim

Esasen insanoğlunun eşyaya bakışı ve dış dünyayı anlama ve yorumlama biçimi açısından başlıca iki

zihniyet çerçevesine sahip olduğu söylenebilir: *yasakçı ve serbestiyetçi* zihniyet. Bu zihniyetsel ayrışmanın siyasette karşılığı sırasıyla, savaşı ve barışı zihniyet; iktisattaki karşılığı ise *serbest ticaretçi* ve *korumacı* zihniyet, ya da piyasacı ve kumandacı zihniyet olarak adlandırılabilir. İktisat tarihi boyunca piyasacı zihniyet ile kumandacı zihniyet arasında sürekli bir gerilim ve mücadele olagelmıştır. 1776'da yayımlanan ve modern iktisadın başucu kitabı olarak kabul edilen *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde Adam Smith piyasacı modelin temellerini atmıştır. *Doğal Özgürlükler Modeli* adını verdiği bu modelin 3 önemli ayağı vardır: özgürlük, kişisel çıkar, rekabet (Skousen, 2005:20).

Liberalizm özü itibariyle bir özgürlük felsefesi, özgürlük eksenli bir siyaset teorisi. Bireye öncelik veren, özgürlüğü değerler hiyerarşisinin en tepesine yerleştiren, insanın doğuştan getirdiği temel hak ve özgürlükleri önemseyen, bireyin hukukunun devletin organize gücü karşısında korunmasını öngören bir anlayıştır.

İktisat tarihi boyunca Smith'in başını çektiği serbest piyasa modeli ile bunun karşısında yer alan devletçi-kumandacı model arasında kıyasıya bir mücadele görülmüştür. Yukarıda sözü edilen zihniyet ayrışması açısından bu mücadele aynı zamanda *bireyci* model ile *kollektivist* modelin çatışmasıdır. Bu çerçevede Karl Marx'ın başını çektiği sosyalist-kollektivist ekol Smith'in önerdiği serbest piyasacı modele toptan karşı çıkarken, Keynes'in başını çektiği devletçi-müdahaleci ekol ise piyasacı modele toptan karşı çıkmamakla beraber, piyasanın kendi haline bırakılması halinde sürecin krizle sonuçlanacağını, sorunların çözümü için devletin ekonomiye aktif müdahalede bulunması gerektiğini ileri sürmüştür.³ Skousen'in (2005) ilginç yaklaşımını izleyerek denebilir ki, Smith, Marx ve Keynes'i, ortaya attıkları fikirlerin ülkelerin özgürleşmesi ve zenginleşmesine yaptıkları katkıyı esas alarak "totem direği" yaklaşımıyla bir sıralamaya tâbi tutmak gerekse, Smith en tepede, Keynes ortada, Marx ise en altta yer alacaktır.

İki yüzyılı aşkın bir tarihsel süreç içerisinde bireyci ve kollektivist, piyasacı ve kumandacı model arasın-

daki mücadele çalkantılı, inişli-çıkışlı bir seyir izleyerek bugüne kadar gelmiştir. Yirminci yüzyılda yaşanan deneyimler ışığında, özellikle yüzyılın sonlarına doğru sosyalist sistemin çökmesi ve devletçi sistemin ağır maliyetlerinin görülmesi üzerine bütün dünyada serbest piyasa modeline bir yönelim olmuştur. Bu bağlamda, başta eski sosyalist-komünist sistemle yönetilen ülkeler olmak üzere pek çok ülkede özelleştirme, devletin küçültülmesi, koruma oranlarının düşürülmesi, serbest ticaret anlaşmaları ve rekabetin tesisine yönelik piyasacı reformlar yapılmıştır.

Öte yandan İslâm dünyası ve liberalizm ilişkisi karmaşık bir tartışma konusudur. Liberalizmin ne olduğu ve liberal öğretilere karşı nasıl bir tavır takınmak gerektiği konusunda Müslüman dünyada kafaların bir hayli karışık olduğu bir vakiadır.

Liberal demokrasi ve serbest piyasa modelinin geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde kazandığı başarıdan sonra F. Fukuyama gibi düşünürler “insanoğlunun ideolojik arayışının sonuna gelindiği” anlamında *tarihin sonunu* ilân etmiş olsa da, bunun fazla aceleci bir yaklaşım olduğu ortadadır.⁴ İnsan doğası değişmediği sürece insanoğlu etrafındaki dünyayı anlamlandırma arayışında bireyci veya kollektivist, kumandacı veya piyasacı olmak üzere kabaca iki farklı kulvarda koşmaya devam edecek, birinin ak dediğine öbürü kara, birinin iyi dediğine öbürü kötü diyecek, dolayısıyla farklı ideolojik arayışlar da, farklı sistemler ya da modeller arasındaki gerilim ve tartışma da kıyamete kadar devam edecektir.

Nitekim 2008 yılının Eylül ayında ABD’de patlak veren ve kısa sürede bütün dünya ekonomisini etkisi altına alan, “yüzyılın krizi” olarak nitelenen küresel finansal krizin nedenleri ve çıkış yolları üzerine başlayan hararetli tartışmalar piyasacı model ile devletçi-müdahaleci model arasındaki mücadelenin yeniden alevlenmesine yol açmıştır. Dünyaya daha kollektivist bir zihniyetin penceresinden bakanlar krizi piyasanın ve liberal kapitalist sistemin bir krizi olarak görürken, daha bireyci ve piyasacı bir zihniyetin penceresinden dünyaya bakanlar krizin esas

itibariyle piyasanın değil, müdahaleciliğin ve devletçiliğin krizi olarak yorumlama eğilimindedirler.⁵

2.2. Serbest Piyasa Ekonomisinin Kurumları

2.2.1. Özel mülkiyet

Özel mülkiyet kurumundan kastedilen, esas itibariyle mülk edinme ve edindiği mülk üzerinde serbestçe tasarrufta bulunma hakkıdır. Özel mülkiyet haklarının korunduğu bir ekonomide bireyler emeklerinin karşılığında elde ettikleri gelire istedikleri mülkü edinebilir, kendilerine ait mülkü istediği şekilde kullanabilir; ister kendileri kullanır, isterlerse bir bedel karşılığı veya bedelsiz olarak başkalarına devredebilirler. Mülk, başkalarının saldırısından, tecavüzünden, müsaderesinden korunmuştur.

Özel mülkiyet kurumunun önemi ne kadar vurgulansa azdır. O kadar ki, özel mülkiyet kurumunun olmadığı yerde uygarlığın olmayacağını, nesilden nesile aktarılacak eserlerin meydana getirilemeyeceğini söylemek mümkündür. Bunun nedeni insan doğasında var olan, kendine ait olana özen gösterme, başkalarına ait olanı nispeten ihmal etme eğilimidir. İnsan kendi evine başkalarının evinden, kendi arabasına başkalarının arabasından, velhasıl kendi malına başkasının malından daha fazla özen göstermektedir. Ev sahibi evine kiracıdan daha fazla özen göstermekte, ama belediye otobüsünün şoförü aracı kendi aracına kıyasla daha az dikkatle kullanmaktadır. Sonuçta özel mülk daha özenli kullanıldığı ve daha iyi bakımı yapıldığı için daha uzun ömürlü olmakta; herkese ait olan ortak mallar, “orta malların trajedisi”⁶ kavramının ima ettiği üzere bakımsızlığa, kısa ömürlülüğe ve yok olmaya mahkûm olmaktadır. Söz konusu ilke aslında sosyalist ekonomilerin dünya çapındaki başarısızlığı konusunda çok şeyi izah etmektedir (Reed, 2008:216).

2.2.2. Kişisel Çıkar Arayışı: Tercih ve Girişim Özgürlüğü

Kişisel çıkar peşinde koşmak, “menfaatperestlik” olarak algılanmakta ve geleneksel kültürümüzde pek hoş karşılanmamaktadır. Kendi menfaati peşinde koşmak “bencillik” olarak görüldüğü ve örtük olarak kendi menfaati peşinde koşan birinin mutlaka başkalarının aleyhine çalışıyor olacağı varsayıldığı için, liberal iktisadi öğretinin kişisel çıkar arayışını meşru görmesi birçokları tarafından eleştirilmektedir. Bunda sahip olduğumuz kollektivist-cemaatçi

zihniyet arkaplanının etkisi olduğu kadar, Adam Smith'in "görünmez el" öğretisinin iyi bilinmemesinin de payı olduğu söylenebilir.

Smith esasen kişisel menfaat ile toplumsal menfaat arasında ille de bir uzlaşmazlık ve çatışma aramanın yanlış olduğunu, kişi kendi menfaati peşinde koşarken aynı zamanda "görünmez bir el" tarafından toplum menfaatine de hizmet etmeye yönlendirildiğini ileri sürmektedir. Smith'in klasik örneğine göre soframızdaki et, ekmek ve sırtımızdaki elbise ne kasabın merhametinden, ne fırıncının ne de terzinin iyilikseverliğindedir. Bu insanların her biri aslında kendi ekmek parasını kazanmanın peşindedir; ama bunu yaparken ortaya koydukları ürünler başkalarının karnını doyurmaktadır. Böylece kişi kendi menfaati peşinde koşmakla çoğunlukla toplumun da menfaatine destek olmuş olmaktadır (Smith, 1965:14).⁷

Bu çerçevede serbest piyasa ekonomisinde tüketiciler (alıcılar) tercih özgürlüğüne, üreticiler (satıcılar) girişim özgürlüğüne sahiptir. Bu konudaki kararlar merkezden kumanda ile verilmez; tüketici cebindeki paranın ne kadarına ne satın alacağına, üretici de elindeki kaynaklarla neyi ne kadar üreteceğine kendisi karar verir. Serbest piyasa ekonomisinde merkezi planlamaya, fiyatların devlet tarafından belirlenmesine, toplumun kaynaklarının hangi sektöre aktılacağına siyasetin veya bürokrasinin karar vermesine yer yoktur. Birey parasının patronudur.

2.2.3. Rekabet

Serbest piyasa ekonomisinin temel kurumlarından biri de rekabettir. Bu bağlamda rekabetten kast edilen mafyavari yöntemlerle rakipleri piyasadan kovmayı hedefleyen yıldırma çabaları değil, hukukun sınırları içinde, fiyatta ve kalitede yarışmaktır. Piyasaya giriş-çıkışın serbest olması esastır; isteyen firma istediği piyasaya girmekte, isteyen de istediği piyasadan çıkmakta serbesttir. Yasalarla piyasaya girişin yasaklanması ve bu yolla devlet tekelleri yaratılması serbest piyasa ekonomisinin mantığına aykırıdır. Yasal çerçevede kalmak koşuluyla, bazı doğal veya sonradan yaratılan avantajları sayesinde bazı firmaların zamanla fiyatta ve kalitede rakiplerinden üstün hale gelmesi, bunun sonucunda da piyasada ağırlıklı bir konum kazanmasına kimsenin bir diyeceği yoktur. Tersinden, fiyatta ve kalitede yarışmadığı için piyasada tutunamayan firmaların zamanla

piyasayı terk etmelerinden daha doğal bir şey olmaz. Serbest piyasa ekonomisinde devlet kendi eliyle tekeller yaratmadığı gibi, firmaların rakiplerini safdışı etmek için girişebilecekleri yasal olmayan yöntemlere karşı durmak, adaleti sağlamak, mafyanın piyasaya müdahale etmesine engel olmak da devletin görevidir. Serbest piyasa ekonomisinde devlet batmakta olan hiçbir firmayı kurtarmakla yükümlü değildir; devlet kurtarıcı "baba" değildir; yasaları uygulamakla görevli tarafsız hakemdir.

Rekabetin sonucunda fiyatın düşmesi, ürün çeşidinin bollaşması ve ürün kalitesinin yükselmesinden en çok yararlanacak olanlar ise, kuşkusuz tüketicilerdir. Bu anlamda serbest piyasa ekonomisinde patron, tüketicidir: hiçbir firma kimseyi kendi malını satın almaya zorlayamayacağı için, piyasada tutunmak isteyen, satışlarını artırıp işini büyütmek isteyen her firma müşterinin beğenisini kazanmak, onun ihtiyaç duyduğu ve para ödemeye hazır olduğu ürünleri tespit edip üretmek durumundadır. Müşteriye kendini sevdiremeyen, müşterinin aradığı ürünü üretmeyen, kaliteyi yükseltip fiyatı düşüremeyen bir firmanın, serbest piyasa ekonomisinde uzun vadede piyasada kalma şansı yoktur.

Esasen insanoğlunun eşyaya bakışı ve dış dünyayı anlama ve yorumlama biçimi açısından başlıca iki zihniyet çerçevesine sahip olduğu söylenebilir: yasakçı ve serbestiyetçi zihniyet. Bu zihniyetsel ayrışmanın siyasette karşılığı sırasıyla, savaşı ve barışçı zihniyet; iktisattaki karşılığı ise serbest ticaretçi ve korumacı zihniyet, ya da piyasacı ve kumandacı zihniyet olarak adlandırılabilir.

2.2.4. Sınırlı Devlet

Devletin varlığının gerekliliği, zorunluluğu, siyasi ve iktisadi hayattaki rolü ve ağırlığının ne olması gerektiğiyle ilgili görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür: devletsizlik, ejderha devlet, ve sınırlı devlet.

Anarşistler ve bazı anarko-kapitalistlerin savunduğu birinci görüşe göre devlet bir yağma ve talan aracıdır; devletin varlığı bireysel özgürlükler üzerindeki en büyük tehdittir. Devlet hiçbir sorunu çözmediği

gibi, aksine sorunları daha da artırır; devlet çözümün değil sorunun bir parçasıdır; metaforik bir ifadeyle, “devletin bastığı yerde ot bitmez.” Bu nedenle de yapılması gereken en iyi şey, devletten kurtulmaktır. Bu görüş devletle ilgili iki aşırı uçtan biridir.

Devlet konusundaki diğer aşırı uçta ise ejderha devletçi görüş yer alır. Buna göre her şey devlet için olmalıdır. Devlet millet için değil, millet devlet içindir. Bireyin ve cemaatin varlığı ancak ve ancak devletin varlığı ve bölünmez bütünlüğü içinde anlam kazanır. Bu nedenle de vatandaşa düşen, devlete kayıtsız şartsız itaat etmek, devletin icraatlarını sorgulamamak, “vardır bir hikmeti, en iyisini devlet büyüklerimiz bilir” anlayışı içinde hayatını sürdürmektir. Buna göre her şey devletin mülkiyetinde olmalı, vatandaş her eylemini devletin bilgisi ve izni dahilinde yapmalı; bireyler ve kurumlar kendi haline bırakılmamalıdır. Bu bağlamda, sivil toplum ve bireysel hak ve özgürlükler tehlikelidir, sivil toplumun genişleyip güçlenmesine izin verilmemelidir.

Nitekim 2008 yılının Eylül ayında ABD’de patlak veren ve kısa sürede bütün dünya ekonomisini etkisi altına alan, “yüzyılın krizi” olarak nitelenen küresel finansal krizin nedenleri ve çıkış yolları üzerine başlayan hararetli tartışmalar piyasacı model ile devletçi-müdahaleci model arasındaki mücadelenin yeniden alevlenmesine yol açmıştır.

Bu iki aşırı ucun arasında yer alan “orta yolcu” görüş ise sınırlı devlet görüşüdür. Buna göre adalet ve güvenliğin sağlanması için merkezi bir otoriteye ihtiyaç vardır. Klasik liberal iktisat öğretisini geliştiren düşünürler sınırlı devlet görüşünü benimsemişlerdir. Devlet iç güvenlik, dış güvenlik ve adalet gibi, piyasanın kendi kendine başarıyla üretmesinin zor olduğu hizmetleri üretmeli, öteki iktisadi faaliyetleri piyasaya bırakmalıdır. İskoç Aydınlatma geleneğinden gelen ve doğal özgürlüğün erdemlerini savunan, modern iktisadın da kurucu önderlerinden biri olan Adam Smith’e göre devletin üç amacı vardı: “Bir devleti barbarlığın en aşağısından zenginliğin en üst seviyesine çıkarmak için aslında çok bir şey gerekmez: barış, düşük vergiler ve kabul edilebilir bir adalet yönetimi” (Danhert, 1974:218).

Devletin gücünün sınırlanmamasının tehlikelerine Lord Acton bilgece uyarısıyla dikkatimizi çekmiştir: “İktidar yozlaşma eğilimindedir; mutlak iktidar muhakkak yozlaşır.” Yetkileri sınırlanmamış, kendisine emanet edilen otoriteyi ve kaynakları yerinde kullanıp kullanmadığı denetlenemeyen, şeffaf ve hesap verebilir olmayan bir devlette çürüme, yozlaşma ve adaletten ayrılma kaçınılmazdır. Dahası, bu takdirde devlet birilerinin iktidar hırsını tatmin etmenin aracı haline gelebilir, vatandaşın hayatı işkence ve türlü baskılarla cehenneme dönebilir.

2.2.5. Serbest Ticaret

Serbest piyasa ekonomisinin doğası gereği dayandığı vazgeçilmez kurumlardan biri de serbest ticarettir. Buna göre bireyler veya firmalar, ürettikleri şeyleri başkalarıyla serbestçe mübadele edebilmelidirler. Ticaret hem içerde hem de sınır ötesi bölgelerle serbestçe yapılmalı, serbest ticareti engelleyen kısıtlamalar ve korumalar kaldırılmalıdır.

Serbest ticaret ile korumacılık arasındaki çatışma çok eskilere dayanmakta olup, modern iktisat henüz felsefeden ayrılıp bağımsız bir bilim dalı haline gelmezden önceki devirlere kadar geri gitmektedir. Yukarıda zihniyet ayrışması vurgulanırken de belirtildiği üzere, tarihsel seyri içinde genel olarak barışa, serbestliğe ve dışa açılmaya odaklı zihniyet serbest ticareti savunurken, savaşa, yasakçılığa ve içe kapanmaya odaklı zihniyet korumacılıktan yana olmuştur. Serbest ticaret ve korumacılık her devirde farklı toplumlar ve ülkelerde kendisine taraftar bulmuştur. Her iki tarafın da pozisyonunu haklılaştırmak için sarıldığı bir dizi argüman vardır.

Korumacılık taraftarlarının sarıldığı gerekçeler arasında öne çıkanlar *milli güvenlik, bebek endüstrileri koruma, işsizliği azaltma, dış ödemeler dengesi açıklarının kapatılması, çocuk işgücü kullanımını önleme, çevrenin korunması ve iç pazarın yerli üreticiye tahsis edilmesi* sayılabilir. Buna karşılık serbest ticaret taraftarları da pozisyonlarını savunacak argüman bulmakta korumacılık taraftarlarından aşağı kalmamakta, en az eşit sayıda karşı argüman ileri sürmektedirler. Serbest ticaret taraftarlarına göre korumacılık mal ve hizmet arzını kısıtlamakta, mal çeşidini azaltmakta ve fiyatı yükseltmek suretiyle tüketicinin sömürülmesine yol açmaktadır. Ayrıca koruma duvarları arkasında desteklenen bebek endüstriler hiç büyümekte, devletin desteklediği ve iç

piyasada tekel konumundaki firmalar teknolojiye yatırım yapmadıkları için rekabet gücü kazanamamakta, ithalatın kısıtlanmasıyla -ticaret ortaklarımızın da benzer tepkide bulunması yüzünden- ihracat endüstrileri zayıflamakta, dolayısıyla korumacılığın istihdam konusunda net bir kazancı olmamaktadır. "Yerli malı yurdun malı, herkes onu kullanmalı" sloganının ima ettiği şartlandırmaya uyarak şayet tüketiciler fiyat ve kaliteye bakmadan yerli malı kullanacak olurlarsa, kalitesiz mallara daha yüksek fiyat ödemeleri kaçınılmazdır. Dolayısıyla, serbest ticaret gerek mal ve hizmet arzının bollaşması, çeşidinin artması ve fiyatının ucuzlaması yoluyla tüketicinin; gerekse rekabetin etkisiyle teknolojiye yatırım sonucunda gelecek rekabet gücü sayesinde üreticinin refahı açısından daha iyidir. Nitekim empirik veriler de serbest ticaretçi ülkelerin korumacı ülkelere kıyasla daha hızlı büyüyen, sosyo-ekonomik göstergeleri daha iyi, daha müreffeh ülkeler olduklarına işaret etmektedir.⁸

3. İslam ve Piyasa Ekonomisinin Uyum Sorunu

İslâm ve piyasa ekonomisinin uyumlu olup olmadığı, ya da İslâm'ın piyasa ekonomisine cevaz vermediği çetrefil bir sorundur. Müslümanlar arasında her iki görüşü de savunanlara rastlamak mümkündür.⁹ Bu satırların yazarına göre İslâm ile piyasa ekonomisi arasında bir uyum sorunu yoktur; İslâm piyasa ekonomisi ile uyumludur, piyasa ekonomisinin temel kurumlarının hiçbiri İslâm'ın yasakladığı veya cevaz vermediği bir kurum değildir.

İslâm ile kapitalizm veya serbest piyasa ekonomisi arasında bir paralellik kuran görüşlere getirilen yaygın bir eleştiri, İslâm'ın "kapitalizmden hareketle" meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır. Bir zamanlar İslâm ile sosyalizm arasında kurulmaya çalışılan paralellik şimdi de İslâm ile kapitalizm ve İslâm ile piyasa ekonomisi arasında kurulmaya çalışılmaktadır. Oysa İslâm'ın değerleri olarak bize öğretilen değerler -örneğin, kimsenin malına göz dikmeme, hakkından fazlasını almama, mazlumlara ve yoksulları gözetme, adil olma, müsrif olmama, dürüst olma vs.- kapitalist değerlerle uzlaşmaz.

Bu görüşte bir nebze haklılık payı vardır. İslam'la bir zamanlar moda olmuş ideolojiler arasında paralellikler kurma girişimleri olmuştur; muhtemelen gelecekte de olacaktır. Ancak bu, İslâm ile piyasa ekonomisi uyumsuz görüşünü haklı çıkarmamaktadır.

Vurgulamak gerekir ki, Müslüman dünyada yaşayan, sağcı olsun solcu olsun hemen her kesimden çoğu insanın kafasındaki "kapitalizm" imajı, aynı zamanda bu kavramın mucidi olan Karl Marx'ın 19. yüzyılın ortalarında, kapitalizmin doğuş evresinde yaşanan sıkıntıları esas alarak yaptığı kapitalizm çözümlenmesiyle biçimlendiği için, kapitalizm ile adalet, israftan kaçınma, kimsenin malında gözü olmama,... gibi değerleri yanyana koymayı aklımız almamaktadır. Oysa "İslâm'ın değerleri kapitalizmle uyumsuz, nokta" şeklinde bir yargıya varmadan önce biraz düşünmek, ayrıntılar üzerinde kafa yormak gerekmektedir. Bu bağlamda, özellikle iki noktanın altını çizmekte yarar vardır.

Devletin varlığının gerekliliği, zorunluluğu, siyasi ve iktisadi hayattaki rolü ve ağırlığının ne olması gerektiğiyle ilgili görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür: devletsizlik, ejderha devlet, ve sınırlı devlet.

Birincisi, gök kubbenin altında tek bir kapitalizm yoktur. Her ulusun, devletin veya ülkenin uygulamasında kendine özgü farklılıkları olan, çeşitli "kapitalizmler" vardır. Kapitalizmin Anglo-Sakson versiyonu İskandinav versiyonundan, Amerikan versiyonu kıta Avrupası versiyonundan, Japonya versiyonu Çin versiyonundan farklıdır. Durum böyleyken, bu uygulamaların tümünü "kapitalizm" başlığı altında bir genellemeye tabi tutup "çöpe atmak" doğru değildir. Atalarımızın dediği gibi "Şeytan, ayrıntılarda gizlidir."

İkincisi, kapitalizmin "sermayenin egemenliği" olarak tanımlanabilecek, tek tek ülke uygulamalarındaki farkları göz ardı eden en genel ve soyut tanımı ele alındığında bile, "devletçi-tekelci kapitalizm" ile "piyasacı kapitalizm" arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi rekabetten hazzetmeyen, piyasaya girişlerin devlet eliyle yasaklandığı, tekelci, devlet desteğiyle ayakta duran şirketlerin dış rekabete karşı korunduğu bir kapitalizm türüdür ki, merkezden kumandalı sosyalist modele bir hayli yaklaşımaktadır. Piyasacı kapitalizm dediğimiz ikinci versiyon ise rekabet temelli, dışa açık, serbest ticaretçi, iktisadi faaliyetleri bireylere ve piyasaya bı-

rakan, ademi merkezietçi bir kapitalizmdir ki buna serbest piyasa ekonomisi denmektedir.

Bu bilgilerin ışığında şunu söylemek mümkündür: kapitalizmin devletçi-müdahaleci-tekelci versiyonu değil, ama serbest piyasacı versiyonu, özel mülkiyet hakları, tasarruf, yatırım, israftan kaçınma, kaynakların etkin kullanımı, herkesin emeğinin ve yeteneğinin karşılığını alması (adalet) gibi kavramlarla son derece barışık, bu kavramları hararetle savunan bir iktisadi örgütlenme tarzıdır.

Bu satırların yazarı, İslâm ile kapitalizmi ille de uyuşturma, ikisi arasında ille de bir paralellik kurma derdinde değildir. Ancak İslâm'ın bir "din," kapitalizmin bir "iktisadi örgütlenme tarzı" olduğu unutulmamalıdır. İkisi birbirinin alternatifi değildir; dolayısıyla bu iki olgunun birebir kıyaslanması mümkün değildir. Benzer şekilde, İslâm bir din, liberalizm bir (gevşek, esnek) ideolojidir. İslâm, hayatın anlamı ve amacı nedir, insanoğlu nereden gelip nereye gitmektedir, erdemli insan kimdir, ölüm ötesinde insanoğlunu nasıl bir akıbet beklemektedir,... gibi sorulara cevap veren, beşer-üstü bir Varlık'ın vaz'ettiği bir

İslâm bir din, liberalizm bir ideoloji, kapitalizm liberal öğretinin iktisadi örgütlenme tarzıdır. Kapitalizmin bu anlamda alternatifi İslâm değil, sosyalizmdir.

ilâhi düsturlar, emirler ve yasaklar manzumesidir. Liberalizm ise farklılıklar içinde bir arada savaşmaktan nasıl yaşanır, bunun siyasi ve iktisadi gerekleri nedir sorusuna cevap arayan, insanlar tarafından geliştirilmiş gevşek bir ideolojidir. İkisi aynı sorulara cevap aramadıkları için de birbirinin alternatifi değildir; bire bir kıyaslama yapılamaz, ikisi arasında "karşılıklı dışlayıcı," birinin varlığı diğerini yokluğa mahkûm edici bir çelişki sözkonusu değildir. İslâm'ın önüne dünyevi ideolojiler veya sosyo-ekonomik örgütlenme tarzlarıyla akraba birtakım sıfatlar konması da İslâm'ın yetersizliğine delâlet etmez.¹⁰ İslâm bir din, liberalizm bir ideoloji, kapitalizm liberal öğretinin iktisadi örgütlenme tarzıdır. Kapitalizmin bu anlamda alternatifi İslâm değil, sosyalizmdir. Bu bağlamda burada sadece bir gözlem yapıp, bir de tespitte bulunmakla yetinilecektir.¹¹

Altı çizilmesi gereken gözlem şudur: kapitalist sistemler uygulamada merkezden kumandacı sosyalist sistemlerden refah yaratma ve yoksullukla mücadelede, bireysel hak ve özgürlüklere imkân tanımada daha başarılıdır. Bunun en canlı kanıtı, son yarım yüzyılda dünyanın yaşadığı deneyimdir. Eski SSCB şemsiyesi altında toplanmış sosyalist ekonomiler ABD ve Batı Avrupa'nın öncülük ettiği kapitalist ekonomilerle teknoloji ve refah üretimde yarışmamışlar; 1980'li yılların sonlarında da toptan iflas etmişlerdir.

Yapılması gereken tespit de şudur: kapitalizmin "serbest piyasacı" versiyonunun temel kurumlarıyla İslâm'ın temel kaynakları ya da ilkeleri arasında bir uyumsuzluk yoktur. Yukarıda açıldığı üzere, serbest piyasa ekonomisinin 5 temel kurumu vardır: 1. Özel mülkiyet, 2. Tercih ve girişim özgürlüğü, 3. Rekabet, 4. Sınırlı devlet, 5. Serbest ticaret. Kur'an ve sahih sünnet gibi İslâm'ın temel kaynakları bu kurumları yasaklamadığı gibi, tam aksine bunları hararetle desteklemektedir. "Mülkünü tecavüzden korumaya çalışırken ölen şehittir" hadisi özel mülkiyetin dokunulmazlığının en açık İslami kanıtıdır. İnsanların çoluk-çocuğunun rızkını kazanmak ve kazandığını harcamak konusunda yetkilerini başkasına devretmelerini emreden bir İslâmi hüküm yoktur; herkes kendi parasının ve sahip olduğu kaynakların patronudur (tercih ve girişim özgürlüğü). Bu konuda sadece Müslümanlara içki, kumar, zina gibi haram yollara para harcamamaları emredilmektedir. İslâm'da rekabet, alıcı ile satıcı arasında pazarlık esastır; malın pazara gelmeden üreticinin elinden yolda alınıp pazarda yüksek fiyattan satılması caiz görülmemiştir; fiyatları sabitlemesi (tavan fiyat) taleplerini Hz. Peygamber kabul etmemiştir; fiyatların pazarda, alıcılarla satıcıların teması ve pazarlığı sonucu oluşması esastır. Ticaret öteden beri teşvik edilmiş, "rızkın onda dokuzunun ticarete olduğu" söylenmiştir. Ticaret kervanlarının önünü kesme girişimlerine karşı Müslüman toplum savaşmıştır. Müslüman tacirler Arap yarımadasından çıkıp o günkü dünyanın en uzak köşelerine, Uzak Asya'ya, Kuzey Afrika ve Endülüs'e kadar ticaret kervanları götürmüşlerdir. İslâm'da sınırsız ejderha devletin değil, sınırlı, hesap verebilir devletin esas olduğunun birçok delili vardır. Hz. Peygamberin Medine'de "Medine Vesikası" olarak bilinen belge ile her kesimin hak ve yükümlülüklerini kayıt altına alması; Hz. Ebu Be-

kir'in Müslüman topluma yaptığı "Doğru yolda gidersem bana itaat edin, gitmezsem etmeyin" çağrısı; Hz. Ömer'in rızasını almadan bir gayri-Müslimin arazisine yaptırdığı camiyi -kendisini haksız bulan yargı kararı üzerine- yıktırmayı kabul etmesi,.. bunlar arasında sayılabilir. Kısaca, serbest piyasa ekonomisinin temel kurumlarıyla İslâm arasında bir uyumsuzluk, bir çatışma yoktur.¹²

4. Sonuç

Sosyalist sistemin çökmesi ve Soğuk Savaşın bitmesiyle bütün dünyada popüler hale gelen, sevenleri kadar hasımlarının da çok olduğu bir ideoloji olarak liberalizm, Müslüman dünyanın kayıtsız kalamayacağı bir ideolojidir. Her ne kadar 2008 sonlarından bu yana tüm dünyayı etkisine alan küresel ekonomik krizi kapitalizme ve serbest piyasaya bağlayan popüler anti-liberal yaklaşımların etkisiyle bugünlerde yoğun bir eleştiri bombardımanına uğrasa da, liberalizm ve liberal siyasi-iktisadi yaklaşımlar önümüzdeki on yıllarda dünya gündeminin en önemli tartışma konuları arasında olmaya devam edecektir.

Bu çerçevede Müslüman dünya liberalizm ve liberal öğretiden beslenen teori ve politikaları yakından tanımak, gerekirse bunlarla hesaplaşmak durumundadır. Maalesef, gerek Gazali-İbn Rüşd çatışmasında Gazali tarafının, Mutezile-Ehli Hadis çatışmasında da ikincilerin galip gelmesi, gerekse 17. yüzyıldan bu yana Batı karşısında sürekli gerileyen ve üstünlüğün Batıya kaptırılmasının yarattığı travmanın etkisiyle, Müslüman dünyada daha çok radikal, Selefi, Marksist, kolektivist ve yasakçı yaklaşımlar daha popüler olagelmıştır. Oysa Müslümanlığından vazgeçmeden ve hiçbir komplekse kapılmadan dünyaya daha özgürlükçü, daha serbestiyetçi, daha bireyci bir pencereden de bakmak mümkündür. Bu bağlamda, Müslüman dünyanın gerek kendi sorunlarına, gerekse evrensel sorunlara çözüm bulma arayışı sırasında yeni şeyler söylemek isteyen Müslüman aydınların geliştireceği siyasi ve iktisadi modeller, öğretiler, ya da yaklaşımlar liberal geleneğin engin birikiminden önemli ölçüde yararlanmak durumundadır.

Bu yazıda liberalizmin iktisadi modeli olarak serbest piyasa ekonomisi tahlil edilmiş, İslâm ile serbest piyasa ekonomisinin uyumu konusu irdelenmiştir. Kaynakların nasıl paylaşılacağı ve üretim-tüketim-yatırım sürecinin nasıl organize edileceği konusunda, bugünkü bilgilerimiz ışığında elimizde son tah-

lilde iki model mevcuttur: kumandacı-merkezi planlama modeli ve serbest piyasa modeli.

Serbest piyasa ekonomisi, klasik liberal iktisadi öğretisi üzerine bina edilen, kaynakların merkezîyetçi bir tarzda değil, adem-i merkezîyetçi bir tarzda dağıtılmasını; ne, ne kadar, nasıl ve kimin için üretilecek sorusunun cevabının merkezi otorite tarafından değil, alıcılar ve satıcılar, yani piyasa tarafından verilmesini öngören bir iktisadi örgütlenme tarzıdır. Serbest piyasa ekonomisinin üzerinde yükseldiği 5 temel sütun vardır: özel mülkiyet, tercih ve girişim özgürlüğü (kişisel yarar ve kâr arayışı), rekabet, sınırlı devlet, serbest ticaret. Son bölümde tartışıldığı üzere, bunlardan hiçbiri İslâm'ın temel öğretileriyle çelişen veya çatışan kurumlar değildir. Aksine İslâm'ın temel kaynaklarınca övülen, desteklenen, teşvik edilen kurumlardır.

Müslümanların din ile ideolojiyi birbirine karıştırmadan, birini diğerinin yerine koymadan, temel inanışlarıyla çelişkiye düşme endişesi taşımadan liberal fikriyatı daha yakından tanıma ve ondan yararlanma yoluna gitmeleri kendi menfaatlerinedir. ■

dipnotlar

- 1 Liberal gelenek içinde farklı kollarından söz etmek mümkündür. Daha çok ABD'de gelişen modern liberal gelenek, Klasik liberal geleneğe kıyasla daha devletçi, daha müdahaleci bir çizgiyi temsil etmektedir. Bu makalede serbest piyasa ekonomisinin temeli olarak Klasik iktisadi liberal gelenek esas alınmıştır.
- 2 Ancak bu çetrefil konunun sınırlı hacimde bir makale kapsamında derinliğine tahlil edilmesinin mümkün olmadığı hatırlatılmalıdır.
- 3 İktisatta piyasacı ve kumandacı geleneğin mücadelesi ve liberal iktisadın yükselişinin hikayesi konusunda bkz. Acar (2005).
- 4 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Fukuyama (tarihsiz).
- 5 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Acar (2008).
- 6 Bir topluluğun ortak malı olan, dolayısıyla sahip çıkacak kimsesi olmayan nesnelerin sahipsiz, bakımsız ve ilgisiz kalma veya aşırı kullanım sonucu yok olma durumuna gelmesi. Kamu mülkiyetinde olan kaynakların aşırı kullanım ve bakımsız bırakılma eğilimi (Demir ve Acar, 2005:310).
- 7 Smith'in meşhur eserinin Türkçe çevirisi için, örneğin bkz. Smith (2006).
- 8 Bu konuda daha geniş bir tartışma için bkz. Acar (2004), Gwartney vd. (2008).
- 9 Bu konudaki tartışmalar için örneğin bkz. Ahmad (2009), Acar (2009).
- 10 Radikal-Selefi zihniyetin penceresinden İslâmî kaynaklara bakan ve dünyayı savaşçı-yasakçı-kolektivist bir gözle

okuyanları rahatsız edecek olsa da, şunu söylemek mümkündür: Selefi İslâm, Liberal İslâm, Siyasal İslâm gibi tamlamalar İslâmın yetersizliğine, eksikliğine işaret etmez; İslâmın önüne bu tür sıfatlar getirmek dünyevi ideolojileri İslâma yamama gayreti olarak değerlendirilemez. Bu daha ziyade, İslâm'a bireyci mi kollektivist mi; savaççı mı barışçı mı; yasakçı mı serbestiyetçi mi; korumacı mı serbest ticaretçi mi;.. velhasıl nasıl bir gözle İslâmi kaynaklara bakıldığı, kaynakların hangi zihniyetle okunduğuna işaret eden bir tamlamadır. Bu bağlamda, Selefi İslamcı da, Liberal İslamcı da Müslümandır; kimin daha üstün olduğu hangisinin daha takva üzere olduğuna bağlıdır; hangisinin Ahirette akıbetinin ne olduğu, bu dünyada kendi özgür iradesiyle yaptığı eylemlere bağlı olarak, Allah'ın takdir edeceği bir şeydir. Bir Müslümanı sırf Selefi olması kurtarmayacağı gibi, sırf Liberal olması da helâk etmez. Bu iki yaklaşımdan hangisinin daha üstün olduğu ancak ortak bir kavramsal zeminde ve ortak öncüller üzerinde tartışılabilir. Örneğin "hayat kutsaldır, tabii ölüm gelinceye kadar yaşamak ve yaşatmak esastır; yoksulluğa kıyasla varıllık, sefaletle kıyasla zenginlik daha iyidir" konusunda mutabık kalınıyorsa, sonrasında bu hedefler İslâmi metinlerin özgürlükçü ve bireyci yorumu tarafından mı, yoksa yasakçı ve kollektivist yorumu tarafından mı daha iyi, daha kolay, daha sancısız hayata geçirilebilir konusu üzerinde teorik bir tartışma; bu yorumlara dayalı uygulamalardan hangisinin pratikte ne sonuç verdiğine bakılarak da empirik bir kıyaslama yapılarak bir sonuca varılabilir.

¹¹ Bu bağlamda İslâm ve liberalizm ilişkisinin önümüzdeki yıllarda daha yoğun biçimde tartışılması muhtemel gözükmektedir. Liberal İslâm ya da İslâmi Liberalizm konusundaki mevcut tartışmalar için, örneğin bkz. Binder (1988), Kurzman (1998), Armajan (2004).

¹² Müslüman camiada liberalizmin veya serbest piyasanın "mabedi" sayılan ABD'ye atıfla piyasaya sövgü sık rastlanan bir olgudur. ABD'nin serbest piyasa mekanizmasının birçok yönüyle iyi işlediği bir ülke olması doğrudur: tarife ve koruma oranları nispeten düşüktür, ticaret görece serbesttir, özel mülkiyet koruma altındadır, fikri mülkiyet hakları en üst düzeyde korunmaktadır, yeni fikirler, ürünler ve bilimsel çalışmaların çoğu oradan çıkmaktadır, tercih ve girişim özgürlüğü mevcuttur, vs. Ancak radikal-şahin zihniyetli yönetimlerin elinde ABD'nin dünyada giriştiği işgal ve baskılar çoğu kez kapitalizmin veya serbest piyasanın emriymiş gibi algılandığı için "pireye kızıp yorgan yakılmakta" Amerika'ya kızıp küreselleşme ve kapitalizme sövülmektedir. Oysa bu doğru bir yaklaşım değildir. Savaş, işgal, baskı ve zulüm insanın iktidar ve hegemonya hırsının bir sonucudur; bunu emreden ise, insana adeta "yeryüzünün tanrısı" olduğunu telkin eden, kendi doğrularına göre yeryüzüne çekidüzen verme yetkisi tanıyan çarpık bir zihniyettir. Radikal İslamcı Selefi-Vahhabi zihniyet ile Evanjelist Hristiyan-Necon zihniyet bu anlamda geniş bir ortak düzlemi paylaşmaktadır. Oysa serbest piyasa ekonomisi tam tersini yapmaya, kaynakları savaş ve yağma yoluyla değil, rızaya dayalı barışçı yoldan paylaşmaya çağırılmaktadır.

kaynaklar

- Acar, M. (2009), "Towards A Synthesis of Islam and the Market Economy? The Justice and Development Party's Economic Reforms in Turkey," *Economic Affairs*, June 2009, Vol. 29, Issue 2, pp. 16-21.
- Acar, M. (2008), "Kriz Kimin Krizi: Piyasanın mı, Devletçiliğin ve Kumandacılığın mı?" *Liberal Düşünce*, Yıl 13, Sayı 51-52, (Yaz-Sonbahar 2008), ss. 5-24.
- Acar, M. (2004), "İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?" *Piyasa Bahar* 2004, 3(10): 1-23.
- Acar, M. (2005), "Liberal İktisadın Yükselişi: Bireyci ve Kollektivist Okul Arasındaki Mücadelenin Son Perdesi," *İslâmi Araştırmalar İslâm ve İktisat II (Özel Sayı)*, Cilt 18, Sayı 4, 2005, ss. 367-376.
- Ahmad, I. (2009), Islam and the Free Market Economy, Editorial, *Economic Affairs*, Vol. 29, No 2, June 2009, pp. 2-3.
- Armajan, J. (2004), *Dynamic Islam: Liberal Muslim Perspectives in a Transnational Age*, Lanham, Maryland: University Press of America.
- Binder, L. (1988), *Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies*, Chicago: The University of Chicago Press, 1988.
- Danhert, C. (1974), ed., *Adam Smith: Man of Letters and Economist*, New York: Exposition.
- Demir, Ö. ve M. Acar (2005), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 6. bs., Ankara: Adres Yayınları.
- Fukuyama (tarihsiz), *Tarihin Sonu mu?*, çev. Y. Kaplan, Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Gwartney, J., R. Lawson, and S. Norton (2008), *Economic Freedom of the World: 2008 Annual Report*, Canada: Economic Freedom Network. www.freetheworld.com
- Kurzman, C. (1998), *Liberal Islam: A Sourcebook*, New York: Oxford University Press.
- Reed, L. (2008), "Sağlam Kamu Politikasının Yedi İlkesi," *Liberal Düşünce*, İlkbahar 2008, Yıl 13, Sayı 50, ss. 213-222.
- Roberts, R. (2008), *Tercih: Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü*, çev. M. Acar, Ankara: Liman Kitapları.
- Skousen, M. (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi*, Çev. M. Acar, E. Erdem, M. Toprak, 2. bs., Ankara: Adres Yayınları.
- Smith, A. (2006), *Ulusların Zenginliği*, çev. M. Saltoğlu, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Smith, A. (1965 [1776]), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, New York: Modern Library.